

Replik till Ola Tunander

Göran R. Wallén

I jubileumsnumret av *Forum navale* (nr 65) finns ett par inlägg i den debatt om den främmande undervattensverksamhet, som pågått i det svenska sjöterritoriet under hela efterkrigstiden med en tydlig kulmen under 1980-talet, en debatt som förefaller att aldrig ta slut. Då mitt namn förekommer på ett par ställen finner jag det angeläget att bemöta ett antal grundlösa påståenden, och för *Forum navales* läsekrets klarlägga sakhållandena.

Tidskriftens redaktörer Mats Kero och Leos Müller inleder debatten med att redovisa de artiklar, TV-program och skrifter som publicerats sedan 2007. Efter det att jubileumsnumret utkom har ambassadören Mathias Mossberg publicerat boken *I mörka vatten*.¹ Inledningsvis vill jag kortfattat kommentera en av artiklarna, i vilken helt ogrundade påståenden och tyckanden varit särskilt framträdande. Huvuddelen av detta debattinlägg kommer jag sedan att ägna Ola Tunanders artikel (eller artiklar; han upprepar hela tiden sina påståenden).² Mathias Mossbergs bok berörs här

---

Göran R. Wallén, f. 1933 är pensionsavgången konteramiral. Efter ca 14 års sjötjänst på ytattackerheter var han under 1980-talet chef för operationsledningen vid milostaben i Strängnäs och chef för milostaben i Kristianstad. Deltog som militär expert i Ubåtsutredningen 2001 och Säkerhetspolitiska utredningen 2002 samt har medverkat i de senaste årens debatt om ubåtskränkningar. Han har medverkat i den nyligen utkomna boken *Kustflottan: de svenska sjöstridskrafternas historia* och är ledamot i Kungliga Örlogsmannasällskapet samt medlem i Sjöhistoriska Samfundet.

endast kortfattat. Jag har kommenterat boken mera fylligt i *Tidskrift i Sjöväsendet* nr 2009:2.

I *Expressens* artikelserie om Hårsfjärdenincidenten i oktober 1982 skrev den tidigare översten av 1:a graden Lars Hansson den 4 november 2007:

Den aktuella kvällen kom enligt uppgift ett samtal från en Natoambassad till försvarsstaben. Sådana samtal antecknas alltid i den krigsdagbok som kontinuerligt fördes i operationsledningen. De aktuella sidorna i krigsdagboken har avlägsnats och inte återfunnits. I ljudband med hydrofoninspelningar i området den aktuella tiden lär ha försvunnit eller förvanskats.

Då detta telefonsamtal var okänt för mig, ringde jag upp Lars Hansson och frågade var han fått denna uppgift ifrån. Svaret var att "han hade för sig att någon vid något tillfälle hade sagt detta". Då jag ställde den retoriska frågan hur en tidigare chef för Stockholms kustartilleriförsvar kunde sprida ett påstående på så lösa grunder, svarade han, att han kanske borde skrivit "lär" i stället. Utan angivande av datum – han visste ju inte när – kopplar Lars Hansson detta påstående med uppgiften om de saknade sidorna i Fst/OpG³ krigsdagbok.

Till detta kan läggas ett par kommentarer. Om, vilket man kan anta att Lars Hansson tror, samtalet rörde en begäran om fri lejd för en instängd västubåt, skulle ju ett sådant samtal innebära ett erkännande att den aktuella västnationen avsiktligt kränkt Sverige, med de politiska konsekvenser det skulle ha inneburit. För det andra skulle en sådan begäran aldrig framförts per telefon. En sådan framställan skulle givetvis ha framförts på politisk nivå eller till överbefälhavaren personligen. Någon anteckning om ett telefonsamtal från en västambassad finns inte i Lennart Ljungs personliga tjänstedagbok. Det hela är med största sannolikhet en missuppfattning eller feltolkning, vilket gett upphov till ryktet om ett sådant samtal.

Lars Hansson påstår vidare att bandinspelningar försvunnit eller förvanskats, trots att det i Ubåtsutredningens betänkande (SOU 2001:85)⁴ är helt klarlagt att inspelningarna varken försvunnit eller manipulerats.

Den påstådda ubåtspassagen genom Öresund

I Ola Tunanders artikel i *Forum navale* nr 65, "Det kalla krigets historia, vetenskap och spelet under ytan", upprepar författaren en av ubåtsdebattens

vandringssägner, den att en skadad västubåt i undervattensläge utpasserade genom Öresund kort efter Hårsfjärdenincidenten, dvs. under andra halvan av oktober 1982. I *Dagens Industri* den 17 december 1987 intervjuades den tidigare arméchefen Nils Sköld av Anders Hasselbohm. I intervjun påstod Nils Sköld att Försvarsstaben i slutet av oktober 1982 gav en orientering för ett antal av Försvarsmaktens högsta chefer, bland dem försvarsgrenscheferna och dessas stabschefer. Vid denna orientering berättades det att två västubåtar utpasserade genom Öresund kort efter Hårsfjärdenincidenten. Den ena ubåten var skadad och eskorterades av den andra ubåten. Märkligt nog säger generalen Sköld i en intervju i *Dagens Nyheter* den 21 december 1987, att vid nämnda orientering sades den skadade ubåten "hade släpats ut genom Öresund av en annan ubåt". Detta måste då ha skett övervattensläge.

Anders Hasselbohm har i sin bok *Ubåtshotet*, som utkom 1984, påstått att:

En utländsk, mycket initierad källa, med förstahandskännedom om vad som hände i Hårsfjärden, har upprepade gånger sagt så här till mig: "Hela Hårsfjärden-jakten började med att en ubåt på väg in i Hårsfjärden observerades av två värnpliktiga. Denna ubåt tillhörde ett NATO-land. Denna ubåt, som var en konventionell ubåt, gick därefter snabbt ut ur Hårsfjärden och lade sig vid trakten av Danziger Gatt, vid Mälsten. Den 11 oktober skadades denna ubåt av en mina, men inte särskilt allvarligt. Ungefär en vecka senare assisterades den ut ur Östersjön av en annan ubåt genom Öresund. De båda ubåtarna gick tätt intill varandra och i undervattensläge för att försöka dölja att den ena var skadad och varifrån de kom."⁵

Detta var ju en mycket sensationell och viktig information, som borde ha fastnat i minnet hos de officerare som delgavs informationen. Men ingen kunde erinra sig den när Anders Hasselbohm ca fem år efter den påstådda orienteringen frågade bl.a. flygvapengeneralerna Dick Stenberg, Sven-Olof Olson och Evert Båge. Ej heller överbefälhavaren Lennart Ljung minns detta eller har omnämnt vare sig ubåtspassagen eller orienteringen i sin tjänstedagbok. Ej heller amiralerna Per Rudberg och Bengt Schuback. Dessutom måste man ställa frågan varför ubåten skulle dölja att den var skadad? Det kan ju inte ha varit särskilt allvarligt om den, som det påstods, hade gått i undervattensläge!

De obestyrkta och motsägelsefulla påståendena, inte minst från Ola Tunander, föranledde Ubåtsutredningen – i vilken jag medverkade som militär expert ombedd av utredningsmannen, ambassadören Rolf Ekéus och inte,

vilket Tunander antyder, utsedd av Försvarsmakten – att klarlägga fakta rörande den påstådda ubåtspassagen.

Öresund är ett av världens mest trafikerade sund med in- och utgående trafik till/från Östersjön. Till detta skall adderas den korsande färjetrafiken med stundom sju, åtta färjor samtidigt under gång mellan Helsingborg och Helsingör. Härtill kommer alla fritidsfiskare och nöjesbåtar. Att två ubåtar skulle på dagtid (enligt Hasselbohm) kunna oupptäckta passera i undervattensläge, gående nära varandra, är fullständigt uteslutet.

Till detta kommer att de två farlederna i sundets södra del är grunda. Flintrännans minsta djup är 7.0 m och den danska farleden förbi Drogden har ett minsta djup på 7.7 m. Den går genom Köpenhamns krigshamn, vilket – i motsats till passage genom Flintrännan – för örlogsfartyg innebär nyttjandeförbud utan på förhand inhämtat tillstånd. Drogdenrännan går dessutom bara ett stenkast utanför Köpenhamn. En otillåten passage av två ubåtar skulle därför utan tvekan ha observerats av många och åstadkommit viss uppståndelse. Som framgår är det fysiskt omöjligt för en konventionell ubåt att i undervattensläge passera genom någon av de två farlederna.

Under hela det kalla kriget har fartygstrafiken genom Öresund och de danska Bälten noga övervakats från såväl svenskt som danskt håll. När det gäller Öresund har det varit ett informellt samarbete mellan länderna med syftet att hålla räkning på Warszawapaktens såväl örlogs- som handelsfartyg. En tydlig ökning av tonnaget, dvs. sjötransportkapaciteten, i Östersjön skulle kunna indikera förberedelser för en kustinvasion. På svensk sida hade Malmö Marina Bevakningsområde (BoMö) uppgiften att dygnet om övervaka och rapportera ut- och inlöpande fartyg. I denna verksamhet hade man en nära samverkan med Kustbevakningen. För övervakningen utnyttjades ett antal radarstationer, fartyg under gång och optiska utkiksstationer. En sådan fanns i tornet *Kärman* i Helsingborg, varifrån man med starka kikare kunde identifiera alla fartyg och med långbrännviddiga spaningskameror fotografera intressanta sådana.

Ubåtsutredningen (SOU 2001:85) gjorde omfattande efterforskningar, men kunde inte finna något som skulle kunnat indikera att en av Anders Hasselbohm, Ola Tunander och nu senast Mathias Mossberg påstådd utpassage ägt rum. Detta redovisas i betänkandet på sidan 125. Om någon trots detta fortfarande tror på nämnda personer, rekommenderas förre ÖB, general Bengt Gustafssons artikel i *Historisk Tidskrift* nr 2009:1⁶ samt hans replik till Tunander i detta nummer av *Forum navale*. Han redovisar där ett samtal han haft med

den danske amiralen Jörgen Bork, med vilken Ola Tunander tidigare hade samtalat. Tunander har hävdat att en anonym dansk amiral (vilken visade sig vara Bork) hade sagt till honom att en skadad västubåt passerat ut genom Östersjöutloppen. Som framgår av Bengt Gustafssons artikel är sanningen den att Jörgen Bork till Ola Tunander framhållit att någon sådan passage aldrig skulle kunna ha ägt rum oupptäckt. Ola Tunander har således medvetet lämnat en osann uppgift.

Signalspaningsinformationens bevisvärde

I olika sammanhang har framförts att den signalspaningsinformation, som var ett av de indicier på vilka Ubåtskyddskommissionen (SOU 1983:13)⁷ grundade utpekandet av Sovjetunionen som kränkande nation, saknade bevisvärde. Med signalspaning har man då menat radarsignalspaning. Det är helt korrekt att inga sådana indikationer med bevisvärde noterades under Hårsfjärdenincidenten, något som också framgår av den marina analysgruppens rapport 1982. Men Försvarets Radioanstalt (FRA) avlyssnade under incidenten en mängd ovanliga radiomeddelanden, något som löpande rapporterades till Förvarsstaben. Signifikanta ökning av radiotrafiken i sovjetiska nät kunde också noteras. Den ökade omfattningen av viss radiokommunikation under Hårsfjärdenincidenten liknade den ökning som indikerades efter S 363:s (U 137) grundstötning vid inloppet till Gåsefjärden. Detta framgår av Analysgruppens rapport och redovisades för såväl Ubåtskommissionen som Ubåtsutredningen i en hemlig PM. Att Ubåtskommissionen i sitt betänkande (SOU 1995:135)⁸ skriver att den ökning i radiotrafiken som noterades inte kan läggas till grund för några slutsatser i nationalitetsfrågan (s. 279), är naturligtvis korrekt.

”Undansopade” bevis?

Som ett av de tydligaste exemplen på att en västubåt kränkt svenskt territorium redovisar Mathias Mossberg, både i *Svenska Dagbladet* (Brännpunkt den 9 juni 2008) och i Sveriges Televisions *Uppdrag Granskning* (11 juni 2008) liksom i sin bok, rapporten om en västtysk ubåt utanför Utö den 23 februari 1982, en rapport som ”sopades under mattan”. Författaren skriver i boken att

”uppenbarligen ville marinledningen inte rapportera saken vidare”.⁹ Även Ola Tunander tar upp denna händelse (s.130) som ett exempel på en kränkning från Västtyskland. Han nämner också att rapporten hemligstämplats på 70 år.

Sanningen är den att denna observation – i likhet med alla andra indikationer på främmande undervattensverksamhet – hade av Överbefälhavaren redovisats till regeringen. ÖB:s bedömning var ”möjlig kränkning, nationalitet okänd”. Mathias Mossberg kommenterar detta med att händelsen ”räknas in i det underlag av observationer som sedan tillskrevs Sovjetunionen (WP)”.¹⁰ Örlogsbasens bedömning att ”en västysk ubåt typ 206 sannolikt vistats innanför svensk territorialgräns” baserades på en enda optisk observation. ÖB kunde självfallet inte ta denna enda observation som grund för ett utpekande. Ifråga om Utö-observationen fanns det dessutom ett antal frågetecken. Varför rapporterade observatören händelsen först flera dygn efter observationen? Rapportören uppgav att han rapporterat till någon av cheferna på pansarskjutfältet, men ingen av dessa säger sig ha fått någon rapport. Vädret vid observationstillfället var grådisigt med drivande is i vattnet. Sikten var enligt rapportören ca 5 000 m och avståndet till den rapporterade ubåten ca 4 000 m. Även med kikare är det under sådana förhållanden svårt att tydligt se detaljer på en så liten ubåt som typ 206. Den teckning som rapportören uppges ha gjort visar ubåten rakt från sidan (målvinke vänster ca 90°), men den borde ha observerats i målvinke vänster ca 135°. Att Ostkustens örlogsbas (ÖrLB O) av någon för mig outgrundlig anledning stämplat rapporten som kvalificerat hemlig, finner jag anmärkningsvärt.

Ytterligare en ubåtsobservation hävdar Mathias Mossberg är en tydlig västtysk kränkning, nämligen på Vingasand utanför Galtarö den 21 mars 1982. Anledningen till Mossbergs uppfattning om denna kränkning av svenskt inre vatten vid inloppet till Göteborg är att Militärbefälhavaren i Skövde (MB V) bedömde, att ”med hänsyn till västtysk övningsverksamhet i området föreligger möjlighet att ubåten varit västtysk”.¹¹ Ett i sanning märkligt konstaterande; av samma skäl kunde ubåten lika gärna varit från Warszawapakten med uppgift att följa NATO-verksamheten. I ÖB:s redovisning till regeringen angavs in-tränget som ”kränkning”, men någon nationalitetsbestämning kunde självklart inte anges. Båda dessa händelser är närmare redovisade i min artikel i *Tidskrift i Sjöväsendet* nr 2009:2 på sidorna 155-160.

I såväl Ola Tunanders artikel, som i Mathias Mossbergs bok, påstås att:

Ubåtsutredningen 2001 fann istället att marinen 1988 spelat in en brittisk Oberonklassubåt norr om Mälsten vid utsidan av Muskö, och att detta hade bekräftats av den brittiska marinens ljudexperter, men också den rapporten hemligstämplades. Ubåtsutredningen fick därför inte ta upp denna information.¹²

Den första meningen innehåller endast en sann uppgift, att rapporten hemligstämplats. Av naturliga skäl är all information sekretessbelagd om det bilaterala samarbete som Sverige bedrivit – och bedriver – med andra länder inom underrättelseområdet. Om inte båda parter förband sig att göra så, skulle det inte bli något samarbete. Detta välkända faktum berörs på några ställen i SOU 2001:85 liksom i Säkerhetspolitiska utredningen 2002 (SOU 2002:108)¹³. För att inte bryta mot sekretessen anges det inte i betänkandet i vilka länder bandinspelningar har analyserats.

Eftersom Ola Tunander för fram samma påstående om denna "icke-händelse", som Mathias Mossbergs gör i sin bok, måste jag än en gång uttrycka min förvåning över hur den senare som huvudsekreterare i Ubåtsutredningen kan hantera sanningen så lättsinnigt. Den ytterst anmärkningsvärda uppgiften att brittiska analysexperter skulle ha bekräftat närvaro av en brittisk ubåt av typ Oberon inne på Mysingen, måste bero på något missförstånd från den numera avlidne dåvarande chefen för Marinens analyscentral, MUSAC¹⁴. Då huvudsekreteraren hade hört denna berättelse från honom uppdrog han åt mig att klarlägga förhållandet. I en hemligstämplad PM redovisades resultatet av denna noggranna utredning (Denna PM bör finnas i Ubåtsutredningens arkiv). I min artikel i *TiS* nr 2009: 2 har jag gjort en sammanfattning, som går så långt som sekretessen medger. Av den genomförda utredningen framgår med 100 % säkerhet att någon Oberonubåt ej uppträdde på Mysingen vid detta tillfälle.

Ola Tunander skriver (sid. 132) att jag tillsammans med Bror Stefenson och Emil Svensson "slagit ned på all kritik, som riktats mot Sovjetparadigmet. Varje försök att diskutera motsägelserna i detta paradigm har mötts med försök att diskreditera kritikerna". Detta är inte sant. Vad jag, liksom Bror Stefenson, Emil Svensson med flera, försökt göra är att tillbakavisa de grundlösa och fantasifulla påståenden, som ett antal personer med Ola Tunander i spetsen spritt ut, och som vissa massmedia okritiskt blåst upp till diverse sensationella nyheter. Man presenterar i dessa – utan vare sig sakkunskap eller konkreta bevis – de mest häpnadsväckande påståenden och hypoteser. Påståendena spänner

från att det över huvud ej förekommit några ubåtskränkningar till att det huvudsakligen varit västubåtar som genomförde kränkningarna. Dessutom hävdar några, i synnerhet Ola Tunander liksom även Mathias Mossberg, att höga marina chefer fört statsmakterna och svenska folket bakom ljuset. Till denna skara har även på senare tid några välkända journalister och opinionsbildare sällat sig.

Utan tvekan gjordes under de många ubåtsincidenterna under 1980-talet från militär sida både stora och små misstag. Några har jag pekat på här, andra har redovisats i de offentliga utredningarna. Misstagen berodde i de allra flesta fallen på avsaknad av lämplig materiel, bristande personella resurser och otillräcklig kunskap. Som en följd av 1972 års riksdagsbeslut hade kompetensen helt enkelt lagts ner. Men det finns inget fog för att hävda att den personal som var involverad i hävdandet av landets territoriella integritet inte gjorde allt den förmådde. Alla försökte efter bästa förmåga lösa den av statsmakterna ställda uppgiften. Detta gjordes utan tanke på varifrån inkräktarna kom. Det är därför märkligt att så många – utan några som helst bevis – påstår att militära chefer på hög nivå hade otillåtna kontakter med andra makter, dvs. bedrev en verksamhet som närmast kan betecknas landsförrädisk.

För att klarlägga sakförhållandena tillsatte regeringen 1995 Ubåtskommissionen, som bestod av fem vetenskapsmän med professor Hans G. Forsberg som ordförande. I sitt betänkande (SOU 1995:135) rätar kommissionen ut många frågetecken. Det rekommenderas för läsning. Ambassadör Rolf Ekéus, som av regeringen gavs i uppdrag att genomföra Ubåtsutredningen, skriver i inledningen av betänkandet rörande Ubåtskommissionens granskning att denna "enligt mitt förmenande genomförts med noggrannhet och logisk skärpa".¹⁵

TV-programmen *Striptease* våren 2000 föranledde flera utredningar i syfte att klarlägga om det förekommit kontakter eller några överenskommelser mellan den svenska regeringen och/eller Försvarmakten å ena sidan och främmande makt å den andra med innebörden att den främmande makten skulle få testa det svenska ubåtsskyddet. Ingen av dessa utredningar kunde påvisa någon sådan kontakt eller överenskommelse. På hösten samma år tillsatte regeringen Ubåtsutredningen. I betänkandet, SOU 2001:85, nämns (s.112) hypoteser om att NATO-ubåtar "med marinens goda minne svarat för en del eller alla intrång, om att försvarsledningen avsiktligt låtit kränkande ubåt oförhindrat lämna svenskt territorialvatten." Hade utredaren funnit något enda förhållande, som skulle ha givit stöd för dessa hypoteser, skulle det med all säkerhet ha stått

i betänkandet. Så är emellertid inte fallet. Redan Ubåtsskyddskommissionen 1982 avfärdar dessa rykten och hypoteser som helt grundlösa, och tillägger:

Kommissionen finner det anmärkningsvärt och oroande att sådana rykten kunnat uppstå, trots att misstankarna härom uppenbarligen hänför sig till dagar och tillfällen då tvärtom mer omfattande och skarpa vapeninsatser gjordes från svensk sida än vad som gjorts någon gång efter andra världskriget.¹⁶

Personligen kan jag inte frigöra mig från misstanken att dessa rykten uppstod vid någon enhet inom kustartilleriförsvaret. De förbud för insats med fasta mineringar, som ÖB tidvis ålade förbanden, skapade förmodligen viss frustration¹⁷.

Ola Tunanders påstående (s.131) att Ubåtsskyddskommissionen – med den tidigare försvars- och utrikesministern Sven Andersson som ordförande – skulle ha baserat kommissionens utpekande av Sovjetunionen "helt och hållet på bedömningar gjorda av den militära expertisen" dvs. Bror Stefenson och Emil Svensson, är ett minst sagt häpnadsväckande uttalande rörande en parlamentariskt sammansatt utredning. Det är värt att läsa kommissionens slutsatser i kapitel 7:

Ingen observation har erhållits som tyder på intrång på svenskt territorium av ubåt tillhörande NATO. Om summan av alla dessa indicier läggs samman med vad som i övrigt är känt om marina operationsmönster i Östersjön framstår det enligt de militära och civila experter kommissionen konsulterat som klart att kränkningarna vid Hårsfjärden liksom andra kränkningar under 1980–1982 utförts av Warszawa-pakten. [...] som [...] i detta sammanhang väsentligen är liktydig med Sovjetunionen. Kommissionen har efter ingående prövning anslutit sig till denna bedömning.¹⁸

Ola Tunanders påstående visar således inte på någon nämnvärd förmåga att bedöma hur svenska parlamentariska utredningar arbetar.

Periskopobservationen på Stockholms ström

Vid det seminarium på Försvarshögskolan som hölls den 30 januari 2008 påvisade flera forskare hur Ola Tunander redovisar hypoteser, som vore de fakta.¹⁹ Några sådana är påståendet att ett periskop observerats på Stockholms ström söndagen den 26 september 1982, och påståendet om en nödsignal i

form av en grön fläck från en skadad amerikansk ubåt vid Måsknuv den 11 oktober 1982. Sanningen om dessa båda påståenden finns redovisade i den skriftliga dokumentationen från det seminarium som genomfördes inom ramen för forskningsprojektet Försvaret och det kalla kriget (FOKK) på Försvarshögskolan den 30 januari 2008.²⁰

Ola Tunanders oseriösa sätt belyses väl av "periskophändelsen". I sin bok *Spelet under ytan* söker han ge läsaren intryck av han är en i ubåtsfrågorna mycket kunnig forskare genom att förse boken med en mängd fotnoter. Endast en bråkdel av dessa har emellertid någon relevans. Med emfas hävdar han – såväl i boken som i SVT:s *Uppdrag Granskning* och i tidningsartiklar – att det rapporterade periskopet fanns på en amerikansk miniubåt, som slussats ut från något av de tre fartyg som då var på örlogsbesök i Stockholm. Han påstod att rapportören hade lämnat en detaljerad beskrivning av periskophuvudet; t.o.m. skruvarna runt periskopets skyddsglas syntes och hade avbildats. Ett periskop, som passade in på denna beskrivning, redovisades i såväl boken som i *Uppdrag Granskning*. Jag tog mig före att kontrollera den fotnot som författaren hänvisade till. Periskopet visade sig vara ett luftspaningsperiskop, som fanns på amerikanska oceangående ubåtar under andra världskriget och som omöjligt kunde få plats i en miniubåt!

När detta för Ola Tunander ytterst pinsamma faktum avslöjats, skriver han (s.133) att han "minns fel vad gäller en detalj på periskopet". Han vidhåller emellertid att det var ett periskop från en miniubåt, som siktats kl. 14:00 denna söndag. Han nämner dock inget om att jag avslöjat att de två, som rapporterade att de sett periskopet från en Vaxholmsbåt med avgång från kajen vid Grand hotell, inte alls reste med någon Vaxholmsbåt. Det gick över huvud ingen båt mellan kl. 12:00 och 16:45. De hade promenerat på stranden i det vackra vädret, men kunde inte närmare ange var de gjort observationen: "i någon vik, jag vet inte vad vikarna heter; där vid Dramaten".²¹ Min bestämda slutsats är att historien är påhittad, vilket styrks av den teckning av periskopet som en av dem gjorde. Den visar ett upp- och nervänt stuprör! Det bör framhållas att varken Emil Svensson eller jag har påstått att den dykning med en periskopsattrapp, som några studenter gjorde vid Kastellholmen, skulle ägt rum just den 26 september 1982.²²

Detta nämner inte Ola Tunander utan hänvisar till att Ubåttsskyddskommissionens ordförande Sven Andersson tog observationen av ett ubåtsperiskop mitt i huvudstaden på största allvar, och att det blev en massmedial toppnyhet.

Att så skulle vara fallet var närmast självklart. Men hade man från örlogsbasens sida haft resurser att omgående analysera rapporten, skulle den snabbt ha hamnat i papperskorgen. Att rapportörerna sade sig ha färdats med tre olika Vaxholmsbåtar, varav ingen gick från Strömkajen, borde man ha reagerat direkt på. Hade rapporten om periskopet avslöjats som en bluff, hade rapporterna från Lidingö och Oxdjupet, som var långtifrån säkra, bedömts annorlunda. De kan inte kopplas till främmande undervattensverksamhet.

Gröna fläcken

Ett ytterligare bevis på hur oseriöst Ola Tunader arbetar är hans påstående om en nödsignal från en skadad amerikansk ubåt i form av en grön fläck. Kort efter minsprängningen vid Måsknuv måndagen den 11 oktober 1982 uppstod, som alltid vid kraftiga undervattensdetonationer, en fläck med grönaktigt vatten. Denna fläck, som huvudsakligen bestod av botten slam, observerades av ett flertal personer på Måsknuv och Mälsten. Fläcken rapporterades ha en något ovanlig grönaktig färg, men detta är en subjektiv uppfattning. Ljusförhållanden m.m. inverkar självfallet på färgupplevelsen. Eftersom man från öarna uppfattade och rapporterade färgen som något annorlunda, genomfördes observationer från såväl helikoptrar och Kustbevakningens flygplan, som från utsända båtar. Fläcken hölls dessutom under kontinuerlig observation från öarna. Man antog ju att minsprängningen kunde ha skadat en passerande ubåt.

Ola Tunader försöker envist hävda att en dryg timme efter minsprängningen uppstod en ny fläck, som skulle ha åstadkommit av en skadad amerikansk ubåt. Men problemet är att denna andra fläck inte hade observerats av någon. Det finns ingenstans någon rapport om en andra fläck. Ola Tunader tror att den enkla teckning på ett notisblock, som en värnpliktig observatör i en helikopter gjorde, visar en ny fläck. I själva verket visar skissen den fläck som uppstod vid minsprängningen. Teckningen, som med all sannolikhet gjordes först vid helikopterns andra överflygning, är knappast skalenlig och bedömda avstånd ytterst ungefärliga. Om en ny fläck uppstod på det läge, som Ola Tunader hävdar, skulle den med hundra procents säkerhet ha observerats av personal såväl i luften som på Måsknuv och Mälsten.

Den enda fläck, som fanns i hela området, fotograferades från helikoptern. Att filmen ej sparades efter det den framkallats och analyserats är inte

märkligt. Alla ögonvittnen – på land, i luften och i båtar – bedömde att fläcken utgjordes av oljeblandat bottenlam. Analysen av filmen gav samma resultat. Att då spara en film, som inte påvisade någon koppling till en kränkande ubåt, sågs som fullständigt omotiverat. Ola Tunander visar sin okunnighet och brist på förståelse ifråga om den atmosfär av spänning som var rådande. Alla ville se ett resultat av ansträngningarna och mycket rapporterades ofiltrerat ända till ÖB. Denne noterade direkt ner all information. Att en uppgift står i hans tjänstedagbok gör den inte sannare.

Den samlade bedömningen var att det bara fanns en enda fläck. Den bestod huvudsakligen av oljeblandat bottenlam. Det bör framhållas att när *Belos* senare på dagen avsåkte havsbotten i ett stort område kring sprängplatsen hittades några tomfat. Alltsedan andra världskriget hade mycket avfall och skräp dumpats i vattnen runt Mälsten. Numera finns ett annat miljömedvetande.

I ovan refererade FOKK publikation nr 15 finns en detaljerad redovisning av frågan på sidorna 76-82.

”Högre än brett”

Både Ola Tunander och Mathias Mossberg hävdar att den observation av ett ubåstorn, som en värnpliktig gjorde den 4 oktober 1982, avsåg en stor ubåt från en västnation. Fartyget, som observerades efter mörkrets inbrott då det passerade väster om Sandön på nordlig huvudkurs, hade enligt observatören ett torn som var ”högre än brett”. Ola Tunander och Mathias Mossberg anser att sådana ubåtar inte fanns i Sovjetunionen, medan i synnerhet amerikanska ubåtar har höga torn.

Det är självklart svårt för en ovan observatör att bedöma avstånd under mörker, observatörens uppfattning att tornet var cirka tio meter högt är klart överdriven; stora atomdrivna ubåtars torn är sju-åtta meter höga. Vidare uppfattas förhållandet mellan ett ubåstorns höjd och bredd olika beroende på den målvinkel, som en observatör ser ubåten i. I det aktuella fallet bör noteras att observatören inledningsvis såg fartyget gående rakt emot sig. Då uppfattas givetvis ett ubåstorn vara högre än brett. Märkligt nog passerade fartyget väster om det låga skäret Skötkobben med sin fyr, medan farleden går öster om fyren. Den smala passagen väster om Skötkobben är en navigatorisk utmaning då det där finns både ett 6-metersgrund och en bränning.²³

Jag ställer mig sammanfattningsvis något tvekande till om det verkligen var en ubåt som observerades; rapporten innehåller flera anmärkningsvärda uppgifter. Om det var en ubåt, går det i varje fall inte att hävda att den kom från vare sig väst eller öst.

Kölavtryck vid Hårsfjärdenincidenten

Ola Tunander antyder att de avtryck i bottenlammet av en ubåtsköl, som upptäcktes efter bl.a. Hårsfjärdenincidenten, inte kan ha åstadkommit av en ubåt av Whiskeyklass utan snarare av en brittisk ubåt av typ Oberon. De aktuella kölavtrycken är ca 60 cm breda medan Oberonubåtarna har en dubbelt så bred köl. Dessutom kan dessa ubåtar inte lägga sig på botten, då de båda propellrarna ligger ljupare än kölen och skulle följaktligen riskera att skadas vid en sådan manöver. Att en ubåt av denna typ åstadkommit de upptäckta kölavtrycken är således uteslutet. När det gäller sovjetiska ubåtar typ Whiskey har dessa en ca 60 cm bred köl eller kölstock, som sträcker sig från aktern och för över till i höjd med aktra batterirummet, dvs. omkring en tredjedel av skrovet längd. Vissa ubåtar har dessutom en förstärkt köl. Eftersom Whiskeyubåtarna har en hydrofondom under förskeppet, måste bottenläge intas med akterligt trim så att den känsliga domen inte skadas. En Whiskeyubåt, som intagit bottenläge, ger följaktligen ett avtryck som motsvarar de avtryck som upptäcktes efter Hårsfjärdenincidenten.

Bandinspelningarna

Jag kommer så till bandinspelningarna. Ola Tunander ondgör sig över att utredningsmannen gav mig i uppdrag att undersöka om banden manipulerats, något som Ola Tunander försökte övertyga utredningen om. Han skriver att:

Wallén kom i denna utredning göra allt för att förhindra att information inkluderades som kunde tyda på västliga ubåtar, bl. a. skrev han en PM om bandinspelningarna där han, i likhet med Emil Svensson, hävdade att de enda ubåtsljuden fanns på den 3 min. 47 sek. långa inspelningen.²⁴

Sanningen är den att sedan de band som legat inlåsta i ett säkerhetsskåp på Försvarets Materielverk (FMV) överlämnats till MUSAC, fick analyscentralen på mitt förslag utredningens uppdrag att på nytt analysera banden och jämföra resultatet med originalprotokollen från de analyser, som gjordes i direkt anslutning till incidenten. Skriftligen meddelade MUSAC att analysen bekräftade det resultat som framkom vid analyserna i oktober 1982. Den enda sonareffekt, som den då samlade analysexperten bedömde härröra från en ubåt, var den 3 min 47 sek långa inspelningen. Att en något fantasifull sonaroperatör bedömt att också andra ljud kunde kopplas till främmande undervattensverksamhet (att det pågick reparationsarbeten medan ubåten låg på botten, etc.) avfärdades vid analyserna 1982, liksom av MUSAC 2001. Jag har således inte deltagit i någon bandanalys utan redovisat vad de hydroakustiska experterna kommit fram till. Tror Ola Tunander att han skulle kunnat analysera banden och då komma fram till andra slutsatser? Och vad menar han med att jag "kom i praktiken att hindra att Ubåtsutredningen 2001 gjorde en analys av bandinspelningarna"? (s.145) Som framgår ovan var det jag som åstadkom att en sådan analys kom till stånd.

I FOKK publikation nr 15 har Emil Svensson på sidorna 88-96 redovisat fakta rörande bandanalyserna. Där framgår – liksom i SOU 2001:85 – att det var tekniskt och tidsmässigt omöjligt att genomföra någon form av manipulation av banden. Det finns ingen utöver Ola Tunander som tror det.

På senare tid har framkommit möjligheten att den ovannämnda korta inspelningen skulle ägt rum då en mindre motorseglare – *Amalia* – hemmahörande i Nynäshamn passerade genom Danziger Gatt. Även om propellerljuden förefaller överensstämma med motsvarande på en ubåt, finns det flera motsägelserfulla uppgifter. Det är således inte möjligt att med bestämdhet hävda att inspelningen avser motorseglaren.

Forum navales redaktörer har tillställt mig Ola Tunanders svar till Bengt Gustafsson, som är publicerat i föreliggande nummer av tidskriften, för mina eventuella kommentarer rörande vad han skriver om bandinspelningarna. Mina kommentarer till hans påståenden kan göras kortfattade.

Med detta inlägg – liksom i sina tidigare skrifter – visar Ola Tunander med all önskvärd tydlighet hur lite han vet om undervattensspaning, krigsdagbokförande och det stämningläge som rådde vid förband och staber under den första halvan av 1980-talet. All personal kände starkt att man deltog i en insats av vikt för nationen; det gällde att få stopp på den främmande undervattens-

verksamhet som pågick på svenskt territorium. Att ubåtskyddsverksamheten noga följdes av såväl den högsta politiska som militära ledningen var självklart. Genom att massmedia gav jakten på ubåtar stort utrymme bidrog man kraftigt till att hos allmänheten underblåsa en känsla av att landet var utsatt för något slags odefinierat hot. Allt detta ledde till att varje observation, optisk eller teknisk, som skulle kunna vara en indikation på en ubåt, omgående rapporterades uppåt i systemet, i vissa fall ända upp till rikets Överbefälhavare. Att Lennart Ljung i sin tjänstedagbok noterat en rapporterad indikation betyder således inte att anteckningen avser en "säker ubåt".

Ola Tunader försöker få läsaren att tro, utgående från vad hydrofonisten (sonaroperatören) Anders Karlsson rapporterat, att inspelade band manipulerats. Denne lär ha intervjuats innan jag förordnades som utredningens militäre expert. Vilka som deltog då vet jag ej, men kan anta att Ola Tunader var närvarande. Någon samtalsuppteckning finns ej i utredningens arkivförteckning. Däremot finns en sådan från den intervju, som gjordes den 19 oktober 2001, och vid vilken jag var närvarande. Av denna framgår att Anders Karlsson inte hade något att invända mot de redovisningar, som tidigare gjorts för Ubåtsutredningen av de hydroakustiska experterna Bengt Granath, Arne Åsklint, Bertil Johnsson, Rolf Andersson och Peter Gnipping. Ej heller hade han någon erinran mot de slutsatser som experterna kom fram till vid de bandanalyser som gjordes på FOA under oktober 1982, och som bekräftades av MUSAC vid de analyser som hade begärdes av Ubåtsutredningen och nämnts ovan. Anders Karlsson underströk också att det var helt omöjligt att manipulera något band.

Eldförbudsfrågan

En av de frågor, där debatten varit mest infekterad, är den om utnyttjande av mineld. Under Hårsfjärdenincidenten gav Överbefälhavaren för första gången sedan andra världskriget tillstånd att utnyttja fredsutlagda kontrollerbara mineringar mot en kränkande undervattensfarkost. ÖB, Lennart Ljung, var mycket medveten om mineldens effekt. Han höll därför personligen i besluten om vilka mineringar som fick eldtillstånd och när. De kontrollerbara mineringarnas syfte var att förhindra att fientliga fartyg vid ett anfall mot Sverige överraskande skulle kunna löpa in i våra hamnar och där landsätta trupp och materiel. Att lägga ut sådana mineringar är relativt tidskrävande. För att undvika en

liknande situation, som den som drabbade Norge den 9 april 1940, fanns därför redan i fred viktiga mineringar utlagda, bl.a. runt Mälsten. Minsystemen visade sig ha vissa tekniska brister, och när ÖB givit eldtillstånd första gången vådasprängdes två minor. Riskerna för tredje man föranledde ÖB att inledningsvis utfärda eldförbud under mörker och nedsatt optisk sikt. För att säkerställa att ÖB:s order rörande utnyttjande av mineld snabbt kom fram till berörd minspärr, sändes signalorder direkt till lokal nivå. Samma order gick samtidigt ut till mellanliggande nivåer i ledningssystemet. Detta kunde för vissa enheter ha förorsakat oklarhet. Som chef för operationsledningen i milostaben i Strängnäs hade jag ingen oklarhet ifråga om huruvida eldtillstånd eller eldförbud gällde. För att säkerställa att ÖB:s order rätt uppfattades sände Militärbefälhavaren i Östra militärområdet (MB Ö) genomgående samma order den ordinarie vägen till berörda chefer dvs. chefen för Ostkustens örlogsbas (CÖrLB O) och chefen för Stockholms kustartilleriförsvaret (CSK).

Eftersom eldtillståndsfrågan kom att tidigt bilda grogrund för rykten om att eldförbud gavs av försvarsstabschefen för att möjliggöra för en instängd ubåt att löpa ut förbi minspärrarna kring Mälsten, har frågan granskats särskilt av Ubåtsskyddskommissionen. Dess slutsats har redovisats ovan. Då ryktena om att eldförbudet på kvällen och natten 13-14 oktober gavs för att ge en ubåt fri lejd, kom ett klarläggande av eldtillståndsfrågan att bli en viktig uppgift också för Ubåtutredningen. I betänkandet (SOU 2001:85) på sidorna 115-121 redovisas dels att Överbefälhavaren personligen höll i besluten om eldtillstånd/eldförbud, dels att det gått att fullständigt klargöra vilka order och rapporter, som utfärdats respektive sänts mellan ÖB – MB Ö – CÖrLB O och CSK. I samband med granskningen av krigsdagböcker inför FOKK-seminariet 2008 på Försvarshögskolan visade det sig, att CSK vid ett tillfälle givit minspärrtropparna på Mälsten eldtillstånd, trots att ÖB order om eldförbud var gällande. Därmed är det 100-procentigt klarlagt vilka order som givits och hur de åtygts. Ola Tunanders påståenden att försvarsstabschefen och jag givit order om eldförbud är således osanna. På sidorna 83-87 i FOKK publikation nr 15 redovisas de order som utfärdats rörande utnyttjande av mineld under Hårsfjärdenincidenten.

Krigsdagbokens försvunna sidor

Att en eller möjligen två sidor av Fst/OpG krigsdagbok inte återfanns i den arkivbox där övriga sidor förvarades, är givetvis beklagligt. Det tyder på slarvig hantering av hemliga handlingar. Den sista noteringen är kl. 13:05 den 13 oktober och den första på nästa blad är kl. 00:40 den 14 oktober, dvs. efter ungefär ett halvt dygn. Under utredningsarbetet intervjuades flera befattningshavare som då tjänstgjorde i Försvarsstaben. Alla vittnade om att såväl ÖB personligen som andra officerare vid olika tillfällen behövde hämta information i OpG krigsdagbok, och även lånade sidor. Att det är flera personer som utnyttjat krigsdagboken, framgår av de förstrykningar med olika färger som gjorts. Min övertygelse är att den eller de saknade sidorna alltjämt finns i stabsbyggnaden på Lidingövägen. Ubåtsutredningen saknade emellertid tid för att leta i andra arkivboxar.

Vems tankefängelse?

Ola Tunander avslutar sin mycket märkliga artikel med att ställa sig frågan (s.145) ”om Stefensons, Walléns och Svenssons misstag handlar om inkompetens eller förfalskning av information. Sitter de inspärrade i ett tankefängelse eller är de fängelsets väktare?” Huruvida jag gjort några misstag i mina befattningar som sjöofficer eller varit inkompetent får andra bedöma. Men jag har en betydande integritet och kan försäkra att någon förfalskning av information har jag inte medverkat till. Ej heller är jag inspärrad i något tankefängelse. Upprepade gånger har jag framfört att det utan tvekan för såväl öst som väst fanns motiv för ubåtsintrång. I synnerhet skulle Västtyskland i en väpnad konflikt mellan NATO och WP ha haft stort behov av att kunna utnyttja svenskt territorium. De tämligen små västyska ubåtarna var lämpade för operationer i Östersjön. Inga brittiska eller amerikanska ubåtar avsågs uppträda i denna ”balja”, som man från amerikanskt håll menar att Östersjön kan liknas vid.

I motsats till mig visar sig Ola Tunander sitta i ett tankefängelse. Såväl i sin artikel i *Forum navale*, som i sina böcker, har Ola Tunander visat att han näppligen kan betecknas som en trovärdig forskare i detta sammanhang.

Noter

- ¹ Mossberg, Mathias, *I mörka vatten: hur svenska folket fördes bakom ljuset i ubåtsfrågan*. Leopard Förlag. Stockholm 2009.
- ² Tunander, Ola, "Det kalla krigets historia, vetenskap och spelet under ytan." *Forum navale nr 65 2009*, s. 125-150.
- ³ Försvarsstabens avdelning för operativt genomförande
- ⁴ SOU 2001:85, *Perspektiv på ubåtsfrågan: hanteringen av ubåtsfrågan politiskt och militärt*. Statens offentliga utredningar. Stockholm 2001.
- ⁵ Hasselbohm, Anders, *Ubåtshotet: en kritisk granskning av Hårsfjärdenincidenten och ubåtskyddskommissionens rapport*. Bokförlaget Prisma. Stockholm 1984, s. 20.
- ⁶ Gustafsson, Bengt, "Ordsvallet hjälper inte Tunander. Svar på Ola Tunanders kommentar." *I Historisk Tidskrift 2009:1*, s. 63-64
- ⁷ SOU 1983:13, *Att möta ubåtshotet: ubåtskränkningarna och svensk säkerhetspolitik*. Betänkande av ubåtskyddskommissionen. Statens offentliga utredningar. Stockholm 1983.
- ⁸ SOU 1995:135, *Ubåtsfrågan 1981–1994*. Rapport från Ubåtskommissionen. Statens offentliga utredningar. Stockholm 1995.
- ⁹ Mossberg (2009) s. 73.
- ¹⁰ Mossberg (2009) s. 73.
- ¹¹ Mossberg (2009) s. 74.
- ¹² Tunander (2009) s. 131.
- ¹³ SOU 2002:108, *Fred och säkerhet: svensk säkerhetspolitik 1969–1989*. Statens offentliga utredningar. Stockholm 2002.
- ¹⁴ Marinens Undervattens Sensor Analys Central.
- ¹⁵ SOU 2001: 85, s. 28.
- ¹⁶ SOU 1983:13, s. 52.
- ¹⁷ Möjligen skulle en tidningsanka kunna ha bidragit till ryktena om att en "instängd ubåt" tilläts löpa ut. Den 10 oktober 1982 stod med jättebokstäver på *Aftonbladets* första sida "Sverige gör upp med stormakt". Grund härför var att italienska media dagen innan bläst upp ett meddelande från den italienska nyhetsbyrån Ansa att förhandlingar pågick i Genève mellan Sverige och en stormakt om ett frisläppande. Både försvarsminister Börje Andersson och kabinettssekreterare Pierre Schori dementerade kategoriskt uppgifterna.
- ¹⁸ SOU 1983:13, s. 40.
- ¹⁹ Ola Tunander var inbjuden men avböjde att delta.
- ²⁰ Fältström, Herman (red.) *Ubåtsoperationer och kränkningar under det kalla kriget*. FOKK Publikation nr 15, Forum navales skriftserie nr 29, Stockholm 2008 .
- ²¹ Wallén, Göran, "Observation av periskop på Stockholms ström 1982-09-26". Fältström (red.) 2008, s. 67-68.
- ²² I inslaget i TV 4 säger emellertid en av de deltagande studenterna, att när han såg *Uppdrag Granskning* trodde han att det var deras skämt man tog upp. Det är nu klarlagt att dykningen ej skedde den 26 september 1982.
- ²³ Konventionella ubåtar som typerna Oberon, Romeo och Whiskey har ett djupgående runt fem meter, medan atomdrivna ubåtar har ungefär dubbelt så stort djupgående.
- ²⁴ Tunander (2009) s. 132.